

Ю. М. Ковальчук

ОСОБИСТІСНІ ЗДІБНОСТІ: ВИЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ, ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

Ковальчук Ю.М. Особистісні здібності: визначення, функціональне призначення, феноменологія. У статті аналізуються результати дослідження особистісних здібностей, їх функціональної ролі у розвитку обдарованості, впливу на ступінь реалізації її потенціалу. Для розкриття механізмів такої детермінації здійснено інтерпретацію особливостей функціонування особистісних здібностей у підлітків з пригніченням базових особистісних функцій, що виникає під час кризи підліткового віку, а також у різних кризових ситуаціях, зокрема у ситуаціях розгортання депресивних переживань і станів.

Ключові слова: обдарованість, особистісні здібності, криза особистісних здібностей, криза підліткового віку, структура здібностей, суб'єкт здібностей, феноменологія.

Ковальчук Ю. М. Личностные способности: определение, функциональная роль, феноменология. В статье анализируются результаты исследования личностных способностей, их функциональной роли в развитии одаренности, влияния на степень реализации ее потенциала. Для раскрытия механизмов такой детерминации осуществлена интерпретация особенностей функционирования личностных способностей у подростков, у которых имеет место угнетение базовых личностных функций, возникающее во время подросткового кризиса, а также в различных кризисных ситуациях, в частности в ситуациях депрессивного реагирования.

Ключевые слова: одаренность, личностные способности, кризис личностных способностей, кризис подросткового возраста, структура способностей, субъект способностей, феноменология.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Особистісні здібності – ключові здібності у системі вищих здібностей людини. Завдяки функціонуванню особистісних здібностей перед індивідом відкриваються можливості ідентифікації з усією сукупністю своїх здібностей, усвідомлення, прийняття і присвоєння їх як своїх власних сутнісних сил, а відтак свідомого управління ними – застосування, розвитку, вдосконалення. Дослідження функціонального призначення і взаємодії особистісних здібностей у сукупності аспектів їх зв'язків у цілісній системі здібностей індивіда є важливим для більш чіткої їх диференціації, визначення та опису їх феноменології, що може слугувати більш ефективному теоретичному та практичному вирішенню проблем запобігання втрат потенціалу обдарованості, його оптимального розвитку та вияву.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Поширеною у психологічній науці традицією вивчення особистісних феноменів є застосування універсальної метафори «Я», яка стосовно проблеми виокремлення і усвідомлення особистісних здібностей, як і інших складників самості, виглядає доволі аморфною, але дозволяє розставляти, бодай у формі дослідницького підтексту, мітки виокремлення, що з часом мають шанс

перетворитися на повноцінно віддиференційовану, розпізнавану і окреслену наукову проблему.

Серед перших мислителів, які використали поняття «Я» для дослідження особистісного розвитку індивіда, його особистісних здібностей був С. К'єркегор, який розумів феномен «Я» людини як безперервний процес, мета якого полягає у тому, щоб стати собою самим. «У кожному мить свого існування, – зазначає він, – Я перебуває у становленні, бо Я у своєму реальному потенціалі реально не існує, – воно є лише щось, що повинно стати. Отже, якщо йому не вдається стати собою, то це Я не є собою, але не бути самим собою – це відчай» [3, с. 383].

Балансування на межі відчаю і ентузіазму, без якого, переповнена перешкодами і загрозами, виснажлива робота руху до важкодоступного статусу бути самим собою є неможливою, складає, у розумінні С. К'єркегора, онтологічну сутність особистісного становлення людини. Однак, така діяльність не могла б бути здійснюваною без її забезпечення відповідними здібностями, серед яких можна виокремити такі їх складові, як здатність самостійності, екзистенційної сміливості, особистісних спонукань на протидію спонуканням забезпеченості і захищеності, створення системи Я – цінностей і підпорядкування їм напрямку своєї активності і вчинків, надання їм пріоритетного статусу в ієрархії життєвих цінностей, здатність розрізняти спонукання своєї індивідуальності від індукованих спонукань і контрсугестії як форми протидії їм, здатність боротьби з симбіотичними спонуканнями і страхом самотності та іншими перешкодами, що постають на шляху становлення аутентичного Я.

Не можна не визнати, що зміст і функціональна спрямованість наведених вище психологічних проявів, якщо не порушувати логіки феноменологічних законів, природно тяжіє до того, щоб кваліфікувати їх як особистісні здібності.

Тією чи іншою мірою проблеми впливу особистісних аспектів внутрішньої організації людини на успішність її життєдіяльності, що неминуче виводить у площину проблематики здібностей і обдарованості, торкалось багато дослідників, починаючи із У. Джеймса і З. Фрейда – першопрохідців заснування наукової традиції вивчення «Я» людини у психології.

Важливий крок у напрямку усвідомлення особистісних здібностей як наукового об'єкта зроблено Г. Гарднером, який виокремив як компонент структури множинного інтелекту інтраособистісний та інтерособистісний інтелекти. Інтраособистісний інтелект означає внутрішні аспекти людини і внутрішню спрямованість психічного відображення, основним засобом якого є здібність, що забезпечує доступ до усвідомлення людиною усього діапазону своїх почуттів і емоцій. Така здібність забезпечує здатність розуміти різницю між цими відчуттями, давати їм назви, виражати їх у символічній формі і користуватися ними як засобом розуміти і управляти власною поведінкою [1, с. 512]. Особистісним інтелектам як здібностям Г. Гарднер надав великого значення, підкреслюючи на протидію іншим різновидам інтелекту (музичного, просторового та ін.), їх виняткову роль у житті кожної людини з огляду на той вплив, який вони справляють на якість її життя.

Значний внесок в опис феноменології особистісних здібностей зробив А. Маслоу. Йому належить, зокрема, опис такого специфічного функціонального їх прояву, як амбівалентне ставлення до розпізнаних у себе своїх вищих можливостей, тобто тих чи інших форм обдарованості, коли, з одного боку, індивід пишається ними, а з іншого

боку, – боїться їх і відмовляється від них [4, 5]. Це протиріччя, що являє собою одну із форм дезінтеграції персонізованої психіки, спричиняється до деформації особистісних здібностей і, як наслідок, – втрати можливостей самоактуалізації.

М. Селігман [6, с. 249] наголошує на ролі особистісних характеристик, які виступають у ролі психологічних умов розвитку особистісних здібностей, що викликають їх деформації і зниження їхнього функціонального рівня. У крайньому варіанті вираження це виявляється у виникненні і розгортанні депресивних розладів. У людей, схильних до депресивного реагування, як правило, спостерігаються інфантильні риси характеру, нав'язливі думки і страхи, підвищена тривожність, загострене почуття відповідальності, виражений песимізм, апатичність, низька самооцінка (часто при високому рівні домагань), відсутність впевненості у собі, надмірна інтравертованість, заглибленість у власні переживання, емоційна неврівноваженість, вразливість, підвищена сенситивність, самокритичність та схильність до самозвинувачень.

Надмірна вираженість зазначених особистісних рис може знижувати або ж нейтралізувати регулюючу дію особистісних здібностей до такого ступеня, що це перешкоджає людині повноцінно жити і працювати, сковає її активність, ініціативу, блокує процеси самовираження та життєвої самореалізації. Виявлення специфічних особистісних характеристик, що виступають психологічними умовами виникнення депресивних розладів, вказують, таким чином, на дефіцит особистісних функцій, а відтак і особистісних здібностей у розвитку і функціонуванні індивідів відповідного психологічного типу.

Висвітлюючи питання впливу ступеня і особливостей розвитку особистісних чинників на здатність індивіда до самовираження і самореалізації, сучасна швейцарська дослідниця А. Міллер висловлює думку про те, що заблоковані і пригнічені внаслідок внутрішньої цензури аутентичні особистісні функції не розвиваються і не виявляють себе. «Так продовжується до того часу, зазначає вона, поки Я не добивається свободи. Лише звільнившись, Я починає виражати себе, зростати і розвивати свою здібність до творчості» [5, с. 25].

Не важко розпізнати у метафорі А. Міллер образ особистісних здібностей, спочатку функціонально пригнічених, а потім вивільнених, як сил чинників, дія яких вимикає, зупиняє або вмикає, запускає механізми здібностей продукування життєво важливих для індивіда форм активності. Здібності, що зупиняють чи навпаки зрушують здібності продукування таких форм і є особистісні здібності.

Особистісні здібності як феномен і як предмет наукових досліджень виокремлено лише частково і недостатньо виразно. Це ускладнює і утруднює розуміння психології феноменів здібностей і обдарованості, вирішення проблеми розроблення їх теорії, а також практичних проблем діагностики особистісних здібностей і обдарованості, їх розвитку, створення умов для якомога більш повної актуалізації їх потенціалу.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Мета статті полягає у здійсненні кваліфікування особистісних здібностей як предмета наукових досліджень. Доцільними є такі завдання:

- 1) обґрунтувати виокремлення особистісних здібностей як феномена;
- 2) навести робоче визначення особистісних здібностей;
- 3) окреслити межі функціонального призначення та феноменології особистісних здібностей.

Виклад методик і результатів досліджень. Підліткові депресивні деформації, як свідчать результати численних досліджень і аналізу емпіричного матеріалу, пов'язані зі зниженням, пригніченням і навіть блокуванням продуктивності психічних функцій, потенціалу особистісних та інструментальних здібностей. Вивчення зв'язку депресії і здібностей дало можливість «візуалізувати» роботу внутрішніх механізмів і процеси впливу особистісних здібностей на функціонування підлітка загалом і розвиток системи його здібностей, зокрема, побачити те, що, за методологічним визначенням Г.С. Костюка, приховано у нормі і явно виступає у патології [2].

Саме з метою «візуалізації», розкриття прихованої динаміки особистісний розвиток підлітка аналізується нами у розрізі розгортання кризових процесів і депресивних розладів.

З'ясовано, що психологічною умовою започаткування процесу розгортання підліткової депресії є криза особистісних здібностей, тобто такий рівень їх функціонування, який не забезпечує потреби підлітка у задоволенні його домагань, що об'єктивно зростають відповідно до закономірностей та постулатів його вікового розвитку.

Саме ця криза призводить до тих аберацій самосвідомості підлітка, що за певних психологічних умов можуть деформувати його уявлення про його здібності загалом, сформувати стійкі негативні афективно – рефлексивні переживання їх недостатньої розвиненості, неефективності, непотрібності і навіть ілюзії їх відсутності. Існує висока вірогідність того, що подібні переживання можуть екстраполюватися на ставлення підлітка до себе в цілому, спровокувати встановлення низького рівня самооцінки і далі перерости у відповідні за психологічним змістом дизгармонії депресивного характеру. Внаслідок взємозумовлення і підсилення цих емоційно – змістових потоків утворюється замкнене функціонально – змістове коло феномена підліткової депресії.

Криза особистісних здібностей виявляється у функціональній недостатності суб'єктних можливостей людини впливати на свої здібності, їх виявлення, позитивну оцінку, забезпечення енергетикою спонукання процесу їх розвитку, утвердження, а також психологічними засобами їх продуктивного застосування і вдосконалення. Вивчення підліткової депресії дає достатньо емпіричних та експериментальних доказів того, що саме проблеми функціонування особистісних здібностей знаходяться в епіцентрі змісту її проблематики, вона є особистісно детермінованим феноменом. Особливо потужним депресогенним потенціалом відзначається чинник зниження або блокування продуктивності функцій ставлення до себе, самозахисту, самовираження, самоуправління та самореалізації, оскільки це закономірно призводить до автоматичного зниження або блокування мотивації задіявання можливостей внутрішніх сил індивіда у практику його соціальної поведінки, ставить під сумнів їх особистісну та суспільну цінність, що для індивіда перехідного періоду само по собі, навіть поза дією інших чинників може постати у його загостреному сприйнятті і переживаннях в образі закритої перспективи. Навпаки – розкриття потенціалу цих функцій, досягнення ними функціонального оптимуму робить чинником реальності відповідні можливості, внутрішньо притаманні цим функціям, що знаменує появу у структурі властивостей підлітка особливого виду здібностей – особистісних здібностей.

Особистісні здібності, таким чином, – це функціональні якості, що втілюють оптимальні параметри роботи особистісних функцій. За конкретизованим визначенням, – це стійкі особистісні функціональні механізми та властивості, що забезпечують здатність

людини бути суб'єктом своїх здібностей як сутнісних сил свого «Я», – виявляти, розвивати, застосовувати та вдосконалювати їх.

Це, відповідно до наведеного переліку основних особистісних функцій, здібності позитивного ставлення до себе, продуктивного рівня самовираження, оптимального рівня самозахисту, ефективного рівня самоуправління та високого рівня самореалізації. Особистісні здібності, в узагальненому варіанті визначення, це здібності автономного, самодостатнього продуктивного суспільного буття людини, що базується на її органічній інтеграції у світ. Це здібності розв'язання проблем саморегуляції з метою розкриття і використання потенціалу можливостей індивідуальності людини. В силу цього особистісні здібності детермінують виявлення, розвиток і застосування інструментальних здібностей, тобто таких комплексів психофізіологічних якостей індивіда, які сформовуються у його технологічну вправність розв'язання проблем у певних сферах життєдіяльності.

Блок особистісних та інструментальних здібностей перебувають у зв'язках взаємозалежності і взаємодоповнення: чим вищий рівень розвитку особистісних здібностей, тим вищого рівня функціонального оптимуму досягають інструментальні здібності; чим вищий рівень інструментальних здібностей, тим сприятливіші умови створюються для виявлення, розвитку і функціонування особистісних здібностей. Первісною ланкою у системі такої взаємодетермінації виступають особистісні здібності. Це пояснюється тим, що для розвитку інструментальної здібності необхідні відповідні психологічні умови. Основною серед них є психологічна умова зацікавленості «Я» у розвитку і функціонуванні тієї чи іншої інструментальної здібності.

Інтерес підлітка до культивування певної інструментальної здібності – це особистісний інтерес, тобто інтерес, що пов'язаний з відповідною особистісною функцією, визрівання якої до ступеня особистісної здібності і виступає тією внутрішньо – особистісною інстанцією, що «санкціонує» початок процесу розвитку інструментальної здібності.

У сукупності здібностей, що складають феномен людської обдарованості, особистісні здібності відіграють особливу функціональну роль і призначення. Результатом роботи цих здібностей є не винаходи, наукові відкриття, твори літератури, живопису, ужиткового мистецтва тощо, всього того, що прийнято називати продуктами творчості. Результатом роботи цих здібностей є специфічні феномени – інтраперсональні функції та механізми саморегуляції, призначення яких полягає у забезпеченні внутрішніх умов визрівання, екстерналізації та розвитку інструментальних – предметних здібностей, різновиди продуктивних виявів яких перелічено вище. Та обставина, що ці особливі здібності виконують роль чинників саморегуляції психічної діяльності та поведінки індивіда, метою якої є досягнення ним потенціалу своєї обдарованості, виступає підставою для того, щоб означати їх як особистісні здібності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особистісні здібності, таким чином, це стійкі інтрапсихічні конструкти, функціональні механізми та властивості, що забезпечують здатність людини бути суб'єктом своїх здібностей як сутнісних сил свого «Я», тобто виявляти, розвивати, застосовувати та вдосконалювати їх.

Призначення особистісних здібностей складають завдання продукування інтраперсональних функцій та механізмів саморегуляції, роль яких полягає у забезпеченні внутрішніх умов визрівання, розвитку та інтеграції інструментально –

предметних здібностей як процесу, результатом якого виступає нова психологічна якість «обдарованість» і її головний продукт – самоактуалізований людський індивід.

Фундамент феноменології особистісних здібностей складають різноманітність виявів таких базових особистісних функцій індивіда, як ставлення до себе, самозахисту, самовираження, самоуправління та самореалізації.

Перспективу дослідження складають поглиблення диференціації виокремлення феномена особистісних здібностей, уточнення їх функцій і дефініції, а також розширене вивчення та опис їх феноменології.

Список використаних джерел

1. Гарднер Говард. Структура разума: теория множественного интеллекта. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 512 с.
2. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор; пер. с дат. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
4. Маслоу Абрахам Гарольд. Дальние пределы человеческой психики. – СПб.: Евразия, 1999. – 432 с.
5. Миллер Алис. Драма одаренного ребенка и поиск собственного Я. – М.:Изд. «Прогресс», 2012. – 109 с.
6. Seligman M.E.P., Peterson C. A learned helplessness perspective on childhood depression: Theory and research. – New York: Guilford Press, 1986. – P. 223 – 249.

Spisok vikorostanih dzherel

1. Hardner Hovard. Struktura razuma: teoryya mnozhestvennoho yntellekta. – М.: ООО «Y.D. Vyl'yams», 2007. – 512 s.
2. Kostyuk H.S. Yzbrannyye psykhologicheskyye trudy / H.S. Kostyuk. – М.: Pedahohyka, 1988. – 304 s.
3. K'erkehor S. Strakh y trepet / S. K'erkehor; per. s dat. – М.: Respublyka, 1993. – 383 s.
4. Maslou Abrakham Harol'd. Dal'nye predely chelovecheskoy psykhyky. – SPb.: Evrazyya, 1999. – 432 s.
5. Myller Alys. Drama odarenoho rebenka y poysk sobstvennoho Ya. – М.:Yzd. «Prohress», 2012. – 109 s.
6. Seligman M.E.P., Peterson C. A learned helplessness perspective on childhood depression: Theory and research. – New York: Guilford Press, 1986. – P. 223 – 249.

Kovalchuk Yu.M. Personality abilities: interpretation, functional role, phenomenology.

The results of the research of personality abilities are discussed in this paper. Functional role of personality abilities in the development of giftedness and their influence on the extent of giftedness potential realization are also presented. An interpretation of adolescents' (with reduction of basic personality functions) peculiarities of personality abilities functioning was accomplished to disclose the mechanisms of such determination. The reduction of basic personality functions occurs during adolescence crisis, as well as in various crisis situations, particularly in situations of depression and emotional experience deployment. It was found that one of the causes of adolescence crisis and situational crises occurrence is a crisis of personality abilities. The essence of personality abilities crisis lies in the contradiction between the level of personality self-control and a new level of existential claims, resulting in inadequate structure of individual abilities on the whole. It was found that the phenomenological basis of personality abilities crisis is formed with the functional lack of subject abilities of a human to affect one's abilities, their detection, positive assessment providing with motive power the process of their development, strengthening, as well as arming with psychological means of their productive use and development. The author interprets personality abilities as stable personality characteristics, functional mechanisms and properties that provide the ability of a human to be the subject of his/her own giftedness as a fundamental expression of the essential forces of his/her own 'Self'.

Key words: *giftedness, personality abilities, personality abilities crisis, adolescent crisis, abilities structure, abilities subject, personality functions.*